

Євген
Бистрицький

ДЕМОКРАТІЯ І ПУБЛІЧНИЙ ДИСКУРС

Виникнення медіуму індивідуально доступної комунікації (соціальних мереж, в яких унікальний голос кожного може бути почутий, а особистий погляд на стан справ у світі заслужити резонанс колективного або навіть масового визнання) є сучасною реальністю формування громадської думки, яка впливає на сферу політики. Сьогоднішні масові рухи, які названо «кольоровими революціями», та організаційне єднання, забезпечуване сучасними мережевими медіа, об'єднують погляди людей через соціальні мережі, створюють їх спільноти та ідейні умови для організації громадських рухів і формування превалювальної громадської думки, яка здатна змінювати політику розвитку суспільств.

Комунікативна демократія

Відкритий комунікаційний медіум органічно пов'язаний з демократичною політикою, тобто політикою, яка формується на підставі громадської думки, що превалює. Демократія в її вихідному значенні як влада народу збігається з однією з головних характеристик сучасної комунікації — розширенням простору відкритості інформації та доступу до інформації. В політичний словник сьогодення увійшло поняття *е-демократії* (електронної демократії). Її головним чинником є «посилення та розширення політичної демократії там, де така демократія вже існує, завдяки технологіям, які забезпечують громадянам доступ до інформації та здатність комунікувати, що допомагає утверджувати певну підзвітність урядовців людям, яка порушується або зменшується за умов ринкової економіки та глобалізації. Водночас ставлення під знак запитання,

якщо не послаблення авторитарних режимів там, де демократії ще не існує, також допомагає відновити або створити певну підзвітність урядів їхнім народам через ті самі технології, оскільки в глобалізованому світі, в якому громадяни усвідомлюють реальність в інших країнах, навіть авторитарні режими є певною мірою підзвітними, щоб забезпечити власну стабільність» [Digital globalization, 2016].

Поєднання в одному понятті *e-демократії* (електронних засобів комунікації, завдяки яким долають географічну дистанцію та політичні кордони між людьми), а також сфери політичного містить у собі дві перспективи впливу комунікації на політику. Це, по-перше, не лише «просторовий» ефект сучасних технологій спілкування у створенні глобального простору безпосередньо доступного знання про приклади та прогресивні успіхи країн демократичного врядування. Це, по-друге, здатність такого поширеного знання впливати на зміни в політичній організації людського співжиття в історичній перспективі його демократизації. Єднання техніки та людини, новітніх електронних технологій та антропології у феномені комунікації є новим поворотом у складних взаєминах людини, науки та її технологічних втілень. У рамках цієї статті спробуємо заторкнути лише частину цього питання — відношення комунікації та політики.

Для цього підкреслимо ту головну функцію сучасної комунікації, завдяки якій поширення новітніх технологій створює умови для більшої відкритості політичних процесів до участі громадян, ставить владу у більшу залежність від громадської думки, відповідно створює простір більшої свободи думки та її публічного прояву — виявлення себе та заявлення про власний голос всіх і кожного.

Саме внаслідок процесу формування у медіумі такої комунікації громадян певна політична сила та її представники у разі отримання колективної довіри більшості шляхом виборчої процедури набувають правової легітимності — статусу державної влади. Сьогодні ефективність участі політиків у публічній комунікації набула значення одного з вирішальних чинників отримання ними довіри більшості та їх подальшої юридико-правової легітимації через виборчу процедуру як політичної влади.

Комунікація і виникнення публічної сфери

Простір комунікації громадян, в якому формується громадська думка та виникає масова довіра громадян, у сучасній літературі відбивають поняттям публічної сфери. Чарльз Тейлор, відомий як один із головних фундаторів комунітарного підходу (*communitarism*) в сучасній філософії, тобто філософських досліджень, спрямованих на пошуки відповідей на питання засад колективного співжиття людей у спільнотах (*communities*), підкреслює особливе значення сучасних засобів комунікації для її виникнення і політичного функціонування. За його вихідним описом, публічна сфера є «спільним простором, в якому членам суспільства мариться

(*are deemed*), що вони зустрічаються через медіа: друковані, електронні, а також обличчям до обличчя; дискутувати речі спільного інтересу; таким чином бути в змозі формувати спільну думку з цього приводу» [Taylor, 2007: p. 185]. При цьому Тейлор особливо підкреслює значення виникнення такої уявної спільності («певного спільного місця») не лише завдяки отриманню інформації від засобів масової інформації, але як місця взаємодіє комунікації між її учасниками, які можуть ніколи не зустрічатись в реальному житті, втім, вони пов'язані між собою віртуально через медійні дискусії [Taylor, 2007: p. 185].

Філософ комунітаризму робить необхідний екскурс у поняття публічної сфери як центральної риси модерного суспільства. Він говорить про суспільство, яке виникає за доби Нового часу, тобто саме тоді, коли ми можемо говорити про зміни деспотичних суспільств у бік відкритості. Модерне формування публічної сфери, пов'язане з процесами демократизації, та уможливується внаслідок виникнення партійних газет, які висловлюють та пропонують для обговорення відповідні погляди; організують масові демонстрації, які дають вихід настроям великих груп людей.

Для нашої теми нам важливо виокремити те, як комунікація, у цьому випадку через формування модерної публічної сфери, впливає на політику. Особливістю підходу канадійського філософа є те, що він підкреслює значення публічної сфери для формування спільної думки (*common mind*) на ґрунті такого колективного обміну поглядами. Втім, він наполягає на відмінності поняття «спільний простір» від поняття «публічна сфера». «Ми можемо говорити про «спільний простір», коли люди об'єднуються разом у спільній дії, фокусуючись на будь-якій меті, чи буде це ритуал, насолодження виставою, розмова, святкування видатної події тощо» [Taylor, 2007: p. 187]¹. Спільний простір — це локальне об'єднання або «тематичний спільний простір», який люди створюють через публічність спеціальних зібрань або ритуалів, або святкування, або для отримання задоволення від футбольного матчу чи опери тощо.

У такій спосіб Тейлор ясно проводить принципову різницю між домінуючими домодерними формами утворення спільного простору та особливістю модерної публічної сфери. Попередня «публічність» мала локальний характер та належала до традиційних форм, як правило, ритуального або закріпленого в культурних особливостях певної спільноти спілкування людей на ґрунті об'єднувального інтересу. Філософ відносить такі форми до спільних уявлень (*imageries*), які ми можемо слідом за ним віднести до домодерного морального ладу [Taylor, 2007: p.184]. Колонізація спільного простору

¹ Зазначимо, що Тейлор підкреслює ту особливість виникнення комерціалізованого буржуазного світу, що спричинила його пацифікацію, тобто детронізувала війну та певною мірою усереднила пов'язані з цим уявлення про аристократичні честь і гідність як найвищий прояв людської діяльності [Taylor, 2007: p.184].

модерними уявленнями, якщо говорити словами самого Тейлора, відбувалась за рахунок нелегкого і складного процесу зкріплення саморозуміння модерного суспільства як комерційного. У нашій літературі звикли позначати ці революційні зміни як перехід від феодальної роздрібленості та традиційності до капіталістичної, ринкової структури суспільства з відповідними змінами у суспільній свідомості. Цей процес делокалізації публічності Тейлор називає «металокальним простором», який поєднує множини таких тематично локальних просторів у більший уявлений простір. Такі простори мають ту особливість, що вони частково конституюються через спільне розуміння, втім, хоча і не можуть існувати без такої єдності розуміння, але не редукуються до нього.

Твір, до якого ми звертаємось для прояснення ставлення медіуму комунікації до політики, має ясно спрямовану тематичну назву «Секулярна доба» (про становлення секулярного світогляду та сучасного суспільства). В його рамках Тейлор пояснює, що модерна метатематичність публічного простору не є тим новим, що дає змогу принципово відрізнити її від такого різновиду публічності, який існував в інституції церкви та в попередній формі державності. Вони також мали широкий простір спілкування різних груп людей на різні життєві теми. Втім, оминаючи його слідування новочасовій історії ідей, які призвели до утвердження в теоріях суспільного договору погляду на політичну владу як легітимне урядування, звернемо увагу лише на пояснення дії публічної сфери як нового метапростору думки в модерному суспільстві.

Перше, що зазначає Тейлор, це виникнення публічної сфери як локусу (місця збігу), тобто дискусій кожного потенційно залученого громадянина, внаслідок яких суспільство може дійти спільної думки щодо важливих матерій. Така спільна думка є рефлексивним поглядом, який виникає в критичних дебатах, а не є простою арифметичною сумою будь-яких поглядів, наявних у населення. Тобто громадська думка є спільним погодженням з найсильнішими аргументами, які вже важко спростувати, а внаслідок її виникнення як масового феномену в публічній комунікації на неї треба зважати. Внаслідок цього вона має нормативний характер, підкреслює філософ, а уряд має дослухатись до неї. Він зауважує, що такої секуляризованої критичності публічних дискусій до того у рамках інституції церкви або в ієрархічно побудованому суспільстві бути не могло. Автор «Секулярної доби» слідом за Габермасом підкреслює джерело такої критичності громадської думки у діях просвітництва, коли уряди вже мали дослухатись освіченого погляду в усіх класів населення [Taylor, 2007: p. 188–189].

Друга причина становлення публічної сфери виникає разом з поглядом на народ як суверен. Урядування не лише має слідувати громадській думці, а є морально залежним від неї. «Уряди мають здійснювати законотворчість та верховодити в середовищі резонуючої публіки» [Taylor, 2007: p. 190]. Йдеться про «принцип нагляду», який наполягає на тому, щоб діяльність

урядової системи була публічною, відбувалась як нормотворча деліберация, тобто внаслідок аргументативного обговорення та через інформування публіки. Це дає змогу громадській думці «бути максимально раціональною». Публічна сфера внаслідок цього є «місцем зосередження, в якому виробляють раціональні погляди, які мають спрямовувати врядування. Це стає наочним як сутнісна риса вільного суспільства» [Taylor, 2007: p. 190].

Підкреслюючи свободу як таку сутнісну рису суспільства, в якому «кожна людина вважає, що вона має стосунок до всіх публічних справ», Тейлор з повагою цитує вислів Едмонда Берка та риторично запитує: «Хіба не свобода є рисою всіх вільних суспільств?». Його відповідь є заперечною. Для пояснення цього він указує на тонку, але важливу різницю між публічністю в античному полісі та модерним публічним простором. В античному прикладі дебати, як ми можемо уявити, проводили в оточенні друзів на бенкетах, між тими, хто зустрічався на агорі, й тоді, зазвичай у зібранні віруючих людей (*in the ekklesia*), питання діставало остаточне розв'язання. Дебати досягали їх остаточного завершення в компетентному органі прийняття рішень. «Різниця полягає у тому, що дискусії поза цим органом підготовлюють для дії, яку кінцево здійснюють ті самі люди» [Taylor, 2007: p. 189]. Тут Тейлор вказує на важливу особливість поняття публічної сфери — її *існування поза владою*, хоча з цього і не зовсім ясно, в чому полягає суттєва різниця між античними народними зібраннями, які могли обирати представницьку владу, та модерною публічною сферою.

Якщо ми спробуємо поза висновками Тейлора самостійно з'ясувати, що він має на увазі, то маємо відзначити несуттєвість цієї різниці між античними органами прийняття державно-політичних рішень та такими самими в Новий час. Це не є «ті самі люди» в розумінні відділеності влади від публічних дебатів демосу. Органи влади обирають та функціують в античній демократії в принципі так само, як і в демократіях новітнього типу. Аристотель зауважує, що для обраного законообговорювального (деліберативного) органу влади, який розв'язує питання війни та миру, альянсів та їх скасування, законів та вибору ревізорів офіційних осіб тощо «було б корисно, якщо на виборах або по жеребу в нього було обрано в рівній кількості представники всіх частин міста» [Aristotel, 2013: 1298 b 29]. Більш суттєвою різницею, здається, є вказівка, яку сам Тейлор, робить слідом за Габермасом, про *раціональність* публічної сфери, яка виникає в Новий час. Тобто різниця полягає не в тому, що не було зовнішнього контролю інстанції публічної сфери над владою, але «радіше в природі цієї інстанції», яка не визначена волею Бога або Законом Природи, і втім існує як різновид дискурсу, що виходить із розуму, а не з влади або традиційного авторитету. Як зауважує Габермас, владу було приборкано розумом. Тобто *veritas non auctoritas facit legem* (істина, а не авторитет творить закон).

Вказівка на раціональність як важливу рису публічного дискурсу модерну висвітлює дві особливості зміни у відносинах новочасового громадян-

ського суспільства і влади. Перше — це те, що було названо «принципом негативності» або відсутністю у вільній публічній комунікації вихідних переваг для превалювання тієї чи тієї партійної позиції. Неподібно до зразків цього на античних зібраннях раціональні спікери докладають зусилля для того, щоб займати позаперсональну позицію, «певну неупередженість для уникнення партійного духу» [Taylor, 2007: p. 189]. Другою відмінністю нової публічної сфери є незалежність у висловлюваннях власної позиції кожним громадянином. Інакше кажучи, підкреслю я, йдеться про інший тип суспільної свободи. Посилаючись на сучасного дослідника процесів становлення американської демократії Майкла Ворнера, Тейлор виокремлює його вказівку на те, що виникнення публічної сфери включає розрив зі старим порядком, у цілісності якого не було конфлікту чи різниці. «Навпаки, це значить, що дебати виникають та продовжуються, залучаючи в принципі кожного, і це є абсолютно легітимно» [Taylor, 2007: p. 189]. Іншими словами, виникає свобода кожного брати участь у творенні публічної сфери, яка існує незалежно від влади, «поза посередництва політичної сфери, в раціональному дискурсі, який, проте, є нормативним для влади» [Taylor, 2007: p. 191].

Ця позиція поза влади є вирішальною, завершує Тейлор своє бачення виникнення та дії модерної публічності. «Вона пов'язує публічну сферу з іншими аспектами модерного суспільства, які також розглядають як екстраполітичні» [Taylor, 2007: p. 190].

В рамках книги, тези якої ми виокремлюємо для власної дослідницької мети, філософ поцілений на подальше з'ясування того, що відбувається з високими традиційними цінностями, не лише релігійними, які раціоналізувальний публічний дискурс «виключає» і переводить їх у сферу «профанного часу». Для нас важливо підкреслити лише головне, що покладають як засадове для модерної публічної сфери, — тезу про її принципове відділення від сфери політичної. Це фактично узагальнювальне уявлення про місце та роль публічної комунікації у вільному демократичному суспільстві. Єдине, що поєднує дві розділені сфери — публічну та політичну, — це підзвітність державно-політичної системи влади сфері публічної думки, відповідно можливість громадського контролю над цією системою («принцип нагляду»). Це також публічний тиск на процес нормотворення та прийняття державних рішень. Публічна сфера постає як осереддя раціонального формування громадської думки. Свобода волевиявлення людини та її участь у формуванні відкритої публічності у цьому розумінні редукуються до участі в раціональній критичній дискусії, в створенні метатопосу громадської думки.

Покладаючись на локальне переживання формування та функціонування публічної сфери, особливо під час Революції Гідності, можна, але лише певною мірою, погодитись з важливим висновком Чарльза Тейлора про екстраполітичність публічної сфери. Найновітніший медіум комунікації — поширення інформації через соціальні інтернет-мережі — виявився ефективним у створенні того, що Тейлор назвав тематичним спільним простором.

Він також має велике мобілізаційне значення у координуючому впорядкуванні масових демонстрацій та протестів, визначаючи час і фізичний простір останніх, тобто в організації масового тиску на владу. Втім, що стосується подальшого функціонування публічної сфери як сфери громадської думки та її «матеріального кореляту», тобто демократичного носія (самих громадян або громадянського суспільства), то універсальне розширення сфери відкритості завдяки сучасним медіа примушує скоригувати його висновки про можливості та статус незалежного громадського контролю над владою та на саме поняття екстраполітичності публічної сфери.

Нещодавні польові спостереження під час масових демонстрацій української Революції Гідності, а також бачення того, як розгортаються політичні та громадські події після неї, показують досить тісне проникнення політики в публічну сферу. Можна припустити, що момент революційних змін, коли попередня влада втрачає легітимність, а нової ще не існує, є короткочасною підставою говорити про таке проникнення чи навіть взаємопроникнення влади і сфери публічності, коли виникає момент, який в сучасній літературі називають *stasis* — громадянські конфлікти, які порушували політичний мир в античному полісі [Agemben, 2015]. Втім, подальший розвиток подій, а саме постійний громадянський тиск на владу через публічне виявлення та обговорення її недоліків, її щоденний громадський аудит через інформаційний медіум призвели до нової, несподіваної та своєрідної електоральної революції. Я маю на увазі факт, коли нову владу було обрано на хвилі емоційного протесту та настроїв довіри з мінімальним дискурсивним наповненням.

Дійсно, масову участь людей у демонстраціях та їхній масовий тиск на політичні зміни вже не можна пояснювати як вмотивовані раціональним критичним дискурсом. На постерах Революції Гідності, яка через кілька років призвела до вже мирної електоральної зміни влади, було написано гасло відновлення порушеної гідності людей, у тому числі національної гідності, та відчуття соціальної несправдливості без особливих деліберативних уточнень. Тобто якщо говорити про революційну публічну сферу як вираз суверенності народу, то її метатематичним результатом було ідеальне уявлення про гідність людини і нації, яку слід було відновити або встановити наново. Але й пореволюційні вибори представників влади — президента та парламенту — найменше були схожі на свідомий раціональний вибір нових керівників політичної сфери урядування. Ще більше з посиленням емоційності вибору це проявило себе на виборах наступної хвилі влади. Виборці масово керувались загальним відчуттям нездатності попередньої влади виконати послання Революції Гідності та здійснювали вибір, спираючись радше на етичні та естетичні відчуття щодо кандидатів. Урядовці не лише опинились у ситуації уваги громадської думки, яку варто назвати спільними відчуттями або публічною сферою спільного відчуття. Збільшилась їхня повсякденна залежність від громадської думки або, радше, від *публічного відчуття* їх легітимності.

Модерний погляд — назвемо його так, оскільки Тейлор поширює його й на сьогоднішній день — на відносини політичної та публічної сфер сам по собі не дає можливості зрозуміти ті зміни, які відбуваються на наших очах у взаєминах влади та народу. По суті, йдеться про зміни змісту класичного уявлення про демократію внаслідок найостанніших перетворень публічної сфери. В термінах комунікації таке уявлення малює дві різні сфери дискурсу, пов'язані між собою суто зовнішнім чином, описуваним у поняттях тиску, контролю з боку громадськості політичних рішень і дій. Сьогоднішній досвід взаємодії та взаємопроникнення цих сфер вимагає певного перегляду усталених уявлень.

Демократія і публічний дискурс

Ми приділили так багато уваги виникненню класичних модерних відносин між владою та публічною сферою громадської думки, щоб поставити питання про зміни у цих відносинах, що їх привносять найновітніші комунікативні технології. Це питання комунікації між «системами» комунікацій або, згідно з Вітгенштайном, мовних ігор двох рівнів — влади та громадян, публіки, народу. Іншими словами, йдеться саме про питання «влади демосу» (влади народу) — демократії.

Стосовно цього закономірним є питання про те, чи існує або чи можливе існування об'єднувального дискурсу, спільного тематичного простору та єдиної теми комунікації для політичної сфери та сфери публічності? Що створює можливість їх щільного об'єднання в одне національно-державне ціле поза дистанційними для обох сфер практиками тиску, контролю та іншими формами примусу?

Навіть не розглядаючи складну тему дійсної різниці між типами дискурсу в обох сферах (якщо така різниця насправді є і залишається принциповою), можна відзначити, що узагальнення модерного погляду увиходить у певне протиріччя з фактом дієвості комунікації за сучасних умов її глобалізації та універсалізації. Різниця, обґрунтована модерними уявленнями, на штовхується на нову перспективу комунікації, яка тяжіє до універсалізації різного роду дискурсів². Йдеться зовсім не про повернення універсальних метанарацій, які в політичному плані супроводжують панування авторитарної та тоталітарної ідеології та антидемократичної політики. Для нашого ракурсу проблеми комунікації достатньо лише відзначити принаймні суперечливість модерного уявлення про роздільність типів комунікацій — офіційної «всередині» влади та ненормованої всередині публічної сфери,

² Її часто-густо розглядають як примітивізацію та деінтелектуалізацію мережевих дискурсів. Утім, її можна також розглядати як можливість взаємопроникнення понять та значень «мовних ігор» у спільному просторі комунікації. Певною мірою ми маємо справу з постмодерністським змішуванням тематики з різних культурних рівнів, історичних сюжетів, образів тощо.

що ясно відбито у змісті поняття *e-демократії*. В останньому йдеться не лише про запозичення кращих практик демократичного врядування на рівні міжвладних відносин, завдяки чому створюють асоціації та союзи демократичних країн (ЄС). Йдеться, навпаки, про мотивуючі приклади успіхів повсякденного життя людей у демократизованих суспільствах порівняно з менш демократичними. Тут ми маємо справу не стільки з передачею раціонального знання щодо державних політик, скільки із впливом *відчуттів та настроїв* щодо справедливішого способу життя, які мають трансформуватись у зміни власного соціального середовища, «оскільки в глобалізованому світі... громадяни усвідомлюють реальність в інших країнах»³.

Спробу переглянути взаємини політики і сфери публічності, їх взаємодії, що вбирає в себе цінності повсякденного життя людей, можна знайти в розвідках Жана-Люка Нансі щодо сучасних змін в уявленнях про демократію. Його міркування про демократію та стосунки демократії як політичного режиму (як типу врядування) з публічною сферою або, за його словами, з «тотальністю існування індивідуального та колективного» [Nancy, 2012: р. 60], пов'язані саме з осмисленням революційних подій. Вони були вмотивовані саме святкуванням сорокаріччя подій знаменної для становлення сучасної європейської демократії травневої революції 1968 року в Парижі.

Зважаючи на множину питань, порушених у працях Нансі, я візьму на себе відповідальність щодо простежування розглядуваної тут теми. Це тема відносин політичної та публічної сфер у контексті питання про їх взаємодію.

Її можна дослідити в розгортанні відповіді до поставленого ним головного питання, яке він формулює у висновках його досліджень: «Чи все є політичним?». Фразу, що «все є політичним», можна розуміти у різний спосіб — від того, що сфера політики визначає та керує діяльністю людей у всіх інших сферах, до узагальненого інтегративного значення політики в тому розумінні, що наше існування є *de facto* політичним, тобто існуванням у суспільстві-полісі. Ми можемо говорити про те, що, незважаючи на її неясність та невизначеність, ця фраза була аксіомою всього модерного розвитку. Модерність «сама конституювала і консолідувала горизонт [уявлення, що все є політичним] у довгий період з 1789 року⁴ та, можливо, й до нашого часу, хоча ми самі не здатні усвідомити, чи “наш час” ще визначається цим горизонтом» [Nancy, 2010: р. 45]. Саме пошук відповіді на це питання — наскільки

³ Додам, що саме це загальне відчуття, налаштованість були однією з мотивуючих сил Євромайдану, який якраз і отримав свою назву від публічної орієнтації його учасників на приклади добробуту життя людей в Євросоюзі. Варто зауважити, що може йтися і про протилежні відчуття про спосіб життя іншої спільноти як негідного для запозичення або взагалі Чужого, комунікація з яким стає неможливою.

⁴ Рік Великої Французької революції, яка викарбувала гасла «свободи, рівності, братерства».

ки та як це розуміння універсальності політичного і політики загалом відповідає реальності сьогодення — є в фокусі його уваги.

Нансі починає свій аналіз з попереднього визначення демократії. Демократія є «щось відоме — рівність, справедливість та свобода, які є під загрозою плутократів, технократів та мафіозних структур, але це є і вказівкою на демократію як напрямок досягнення спільного блага й слугує лише евристичній меті» [Nancy, 2012: р. 58]. Завдяки етимологічним пошукам він скорочує демонстрацію того, що Тейлор ретельно простежує як створення модерного публічного простору — його екстраполітичність через «колонізацію традиційних значень», суверенізацію, а отже, незалежнення від політики. Лінгвістична рефлексія — звертання до античного походження та вжитку поняття демократії, свідчить про невідповідність відмінності його двокореневої побудови як «кратії» народу від інших понять, які також позначають політичні устрої за допомоги іншого кореня — «архії» [Nancy, 2012: р. 63–64]. Так, ми також звично вживаємо їх, коли говоримо, скажімо, про монархію, анархію, олігархію тощо. Це спостереження свідчить, що ми маємо справу з різними засадами визначення політичних устроїв. У випадку демократії йдеться про владу, панування сили — *кратії*. У ранньомодерному контексті, і ми це бачили у розвідці Тейлора, ці підвалини визначали як наслідок орієнтації людей, творення публічної сфери на природних засадах «світла розуму» — на засадах раціонального, аргументованого дискурсу. Нансі, у свою чергу, повторюючи цей відомий поворот у виникненні незалежного індивіда та «сили» тиску публічної сфери на політичну владу, так само вказує на альянзи до «природних прав» та права як пов'язаного з уживанням словоформи *кратії*. Проте коріння *«архії»* вказує на інше підґрунтя розуміння політичного — апеляцію до традиції, до божественного чи історичного усталеного авторитету, а не до значення, яке в принципі має своїм джерелом раціональний дискурс *«демосу»*.

Це важлива розбіжність між Тейлором та Нансі у баченні взаємовідносин між політичною та публічною сферами. Річ у тому, що Нансі розглядає демократію не стільки і не лише як політичний режим урядування — владу та застосування сили примусу, законного — легітимного — насилля, навіть як «імпульсів поліції». Він уживає досить емоційно-чуттєві, не дуже звичні для нас, визначення цих функцій влади в термінах її людських інтенцій, з чим не можна не погодитись. Це «жадання перебирати на себе контроль, здатність стримувати, вгамовувати (пристрасті. — *Є.Б.*) та формувати і планувати порядок (*shape*), з точки зору форми і всього того, стосовно чого форма може бути причиною» [Nancy, 2012: р. 70]. Водночас він розглядає демократію, починаючи з виникнення цього поняття в античній філософії, як своєрідний регулятивний ідеал або як те, що привносить вимір метафізичного міркування. Говорячи про демократію згідно з Нансі, ми маємо справу з політикою у вихідному Аристотелевому значенні політики як «буття разом» у полісі заради блага. «Те, що формує політику, що творить *«життя для добра»* (*good life*), за

яким Аристотель визначав політику, є «благо», яке в точному розумінні та жодним чином не визначається через будь-яку калькуляцію, не підпадає під будь-яке (визначене. — Є.Б.) поняття» [Nancy, 2010: р. 27]. Благо індивідуальне або колективне не може бути скалькульоване, отже визначене наперед. У цьому розумінні демократія не може бути редукована ні до розуміння її як політичного режиму або демократичного політичного ладу, ні до якогось усталеного погляду — стратегії чи планів дій влади, ні навіть до антропологічного уявлення, що демократію закладено у самій природі людини. «Демократія як різновид поняття політики нездатна бути обґрунтованою через трансцендентний принцип. Отже, єдина річ, яка обґрунтовує та фундує демократію, є відсутність: відсутність будь-якої людської природи» [Nancy, 2010: р. 27].

Отже, підкреслює Нансі, в понятті демократії присутня демаркація між двома різними значеннями цінності (*value*). Це значення політики розподілу благ (еквівалентних товарній вартості) між членами суспільства та значення ідеалу, який орієнтує людей на цінності свободи і рівності. Вказівка на подвійність у значенні демократії надає французькому філософові можливість сформулювати більш певну відповідь на поставлене питання про взаємозв'язок політичної та інших сфер людського життя. Важливими при цьому є дві обставини, на які він звертає особливу увагу. Перша — це те, що ідея демократії як регулятивний ідеал заторкує *всіх і кожного*. Цей бік політики демократії «підштовхує (її. — Є.Б.) перебирати на себе всю тотальність існування, індивідуального і колективного» [Nancy, 2010: р. 60]. Друга — це вплив вивільняльного — ліберативного — ідеалу демократії на інші сфери життя, які не піддаються раз і назавжди встановленим нормам та відповідному управлінню ними з боку влади. Ці сфери життя виходять за межі, підконтрольні політиці нормування та врядування. Вони належать, зазначає Нансі, до «сфери неполітичного». Це широкі поняття — мистецтва (в його європейському розумінні як сфери майстерності, різноманітних умінь, гуманітарії загалом), мислення, сфери любові в її різноманітних проявах, великого спектра людських бажань і жадань [Nancy, 2010: р. 64]. До них також можна додати «етику», «релігію», «науку», «поведінку», «обмін», «виробництво», «війну» тощо — далі він розширює цю сферу, яка існує немовби поза політикою [Nancy, 2010: р. 50]. Ці поняття фактично охоплюють усі сфери життя людини, і тому щодо них ми не можемо в неполітичних сферах «протиставляти «приватне» «публічному порядку»: всі сфери є публічними і приватними, якщо ми бажаємо використовувати ці терміни» [Nancy, 2010: р. 50].

Виокремлені сфери традиційно відносять до неполітичних, тобто до того індивідуального та колективного життя, яке відбувається поза політикою. Втім, зазначає Нансі, «демаркація неполітичних сфер (які я назвав мистецтвом, любов'ю, мисленням тощо) не є ні заданою, ні незмінною; вивчення всіх цих сфер, їх установа, їх трансформація в постатях і ритмах — наприклад, інновації в «мистецтві» — все це саме належить до цього

режиму творення цілей та їх трансформації, перевизначення тощо» [Nancy, 2012: р. 74]. Це ми можемо, підкреслює він, добре бачити на прикладі всієї сфери культури — «де має «культурна політика» починатись чи завершуватись? Демократія є тим, чим вона є, позаяк вона має рефлектувати щодо її внутрішньої демаркації політичної сфери» [Nancy, 2010: р. 74], — завершує філософ свій екскурс у поняття демократії.

Висновок про наперед невизначеність, рухливість демаркаційної лінії, яка б розділяла і відділяла політичну сферу від інших сфер життя, тобто від публічного рівня комунікації, який водночас є колективним та індивідуальним, публічним та приватним, дає змогу говорити про їх *взаємопроникнення*, міру якого кожного разу прагматично визначає саме суспільство.

Сьогодні сфера публічності не існує як щось цілком і повністю екстраполітичне. Вона перебуває в динамічних взаєминах із системою політичної влади у всіх проявах останньої — визначенні державної політики, нормативної законотворчості, встановленні режимів суспільного порядку та силового примусу, якщо йдеться про небажання дотримуватись норм закону, веденні воєнних дій, забезпеченні міжнародних стосунків тощо. Якщо сформулювати ці взаємини в термінах комунікації, тобто поставити питання про те, як комунікативно взаємодіють ці дві сфери, то ми можемо говорити про динаміку спільного дискурсу, про виникнення у суспільстві демократії (полишаючи тут обговорення рівня демократичності певного, в тому числі нашого, суспільства) різноманітних прямих впливів на формування та функціонування системи влади з боку публічної сфери в її широкому сучасному розумінні. Цей вплив не є редуковним до суто «донесення» владі послань громадської думки, виробленої на ґрунті раціонального дискурсу публічності, як це формулює Чарльз Тейлор. Що підкреслює Нансі й до чого ми, покладаючись на власний суспільний досвід взаємодії політики і громадян, мали б приєднатись, то це якраз теза про *колективний та індивідуальний* вплив культури, який включає у себе досвід існуючої моралі («етики»), мистецтва, поведінки, настроїв, війни (який ми переживаємо зараз), різноманітних відчуттів, персональних світоглядних позицій, навіть мовчання того чи того групового чи індивідуального голосу людської налаштованості, яка отримала визнання та популярність у публічному медіумі комунікації.

Утім, таке розширення поняття публічної сфери через включення до неї широкого спектра явищ життя, в яких на додаток немає відмінності між публічним і приватним, порушує питання про те, який спільний вплив на політику здатне здійснити це багатоголосся. Яке спільне комунікативне послання здатна виробляти така строката сфера публічності в її дійсній чи потенційній комунікації зі сферою політичного? На яких засадах ґрунтована та уможливлена комунікація між цими двома розрізненими сферами суспільного життя?

Очевидно, що комунікація в межах політичної сфери в демократичних суспільствах, як ми бачили вище на прикладі її аналізу Тейлором, ґрунтована

на засадах раціонального дискурсу. Нансі також підкреслює це через указівку на подвійність поняття суспільного блага, центрального для демократичного суспільства (як вартості та як цінності), як економічної категорії та як регулятивного ідеалу свободи і рівності. Слідом за ним ми можемо узагальнено говорити про сучасну демократичну державну політику як спрямовану на досягнення справедливого розподілу матеріальних благ: «Це як демократія та ринок здатні слідувати спільним шляхом у процесі, який сьогодні відомий як *глобалізація*» [Nancy, 2010: р. 47]. У цьому розумінні державно-політичний дискурс між різними гілками влади в демократичній системі «стримувань та противаг», спрямований на законотворчість, вироблення публічних (державних) стратегій та здійснення запланованих дій (*policies*) справедливого суспільного врядування, вочевидь має бути достатньо раціональним. Дискурс усередині політичної сфери вимагає її нормативного регулювання і дотримання встановлених внутрішніх норм комунікації.

Однак на рівні публічної сфери сьогодні ми зустрічаємось з іншим типом дискурсу, який об'єднує у спільному комунікативному просторі світоглядне та ідейне багатоголосся учасників. Якщо поставити питання про те спільне, що об'єднує множину різноманітних голосів у сучасному медіумі публічної комунікації, то ми маємо визнати, що синтезуючим чинником є регулятивна спрямованість на цінності демократії. Демократичний публічний дискурс за умов сучасного комунікативного медіуму має власною передумовою його егалітарну та емансипаторну спрямованість. Сферу неполітичного при всьому різноголосі її учасників об'єднує передумова вільного та рівноправного публічного висловлення і ствердження власної позиції кожного.

Підкреслимо важливу «кантіанську аналогію», яку проводить Нансі, говорячи про регулятивне значення поняття і переживання громадською думкою демократії як постулату свободи⁵. Іншими словами, йдеться про постулювання безконечного через конечне — встановлення ціннісного ідеалу розуміння демократії на емпіричних засадах реальної практики демократичного врядування. Так робить Кант, який вказує, що з практичної (моральної) точки зору можливе нескінченне розширення «найголовнішого принципу найвищого блага в інтелігібельному світі через владне (*gewalt-habende*) моральне законодавство в ньому» [Кант, 2004: с. 148]. При цьому теоретично ми не пізнаємо, чим є вища сутність блага сама по собі, чим, наприклад, є свобода і як її треба уявляти. Цього жодний людський глузд розслідувати не здатний. Ми маємо лише поняття щодо неї «як об'єкт нашого

⁵ Ціннісний вимір поняття демократії резонує з Кантовим поняттям розуму, вказуючи на «Ідеї Людства та/або Світу тією мірою, якою вони постулюють їхню здатність бути суб'єктами необмеженої трансценденції та повної автономії, незважаючи на наявність заперечення їхньої віри в світі поза цим світом та стосовно їхньої власної індивідуальності як священної та недоторканної» [Nancy, 2012: р.59].

воління, даного *a priori* через чистий розум» [Кант, 1994: с. 532]. У цьому розумінні, слідом за Нансі, ми можемо говорити про егалітарний та емансипаторний ідеал як ідеал свободи та рівності, апріорно притаманний демократії, а отже, й демократичному дискурсу як такому. Ми також можемо назвати його трансцендентальним апріорі публічної комунікації за умов демократії.

Утім, наявність такого регулятивного принципу, постулату як спільної підвалини демократичного дискурсу, жодним чином не можна розуміти як знаходження єдиної позиції, спільної теми в комунікації публічної сфери. Тією мірою, якою апріорні ідеали свободи та рівності об'єднують комунікаторів, тією самою мірою вони спрямовують учасників комунікації на вільне виявлення власних позицій. Багатоголосся і складність досягнення порозуміння та кінцевого консенсусу громадської думки є однією з визначальних характеристик та складностей демократичного врядування та самоврядування. Свобода незгоди як колективної, у тому числі як партійної позиції, так і індивідуального ствердження власної точки зору, так само задає горизонт сучасної «тотальної» комунікації. Понад те, вбудована в реальність демократичного врядування ідея ліберальної свободи індивіда як, говорячи мовою Канта, нескінченного регулятивного ідеалу вносить у комунікативне відношення між політичною і позаполітичною, публічною, сферами постійну напругу незгоди — суперечності між наявним сущим і ще не досягнутим належним.

Якщо з цієї точки зору спробувати відповісти на поставлене вище питання про засади, які визначають комунікацію цих двох сфер, то ми маємо говорити не лише про можливість досягнення публічного консенсусу на раціональних засадах громадського дискурсу. Ми маємо також вказати і на актуальність прояснення проявів незгоди, комунікативного непорозуміння та навіть відмови від комунікації. Як правило, прояви комунікативного непогодження супроводжують емоційно-чуттєві імпульси та настрої заперечення з боку окремих учасників комунікації, які мінімалізують аргументативні пояснення власного неприйняття. А радикальний прояв громадської незгоди, яка об'єднує публічний спротив з приводу порушень чи браку демократичних ідеалів, — це відповідна демонстрація непогодження і в мистецтві, і в публіцистиці, і через публічні емоційні мітинги тощо.

Якщо спробувати узагальнити засади цього публічного тиску, своєрідного толерантного насилля, тобто говорити про своєрідну техніку ненасильницького розв'язання конфлікту, то можна стверджувати про виникнення у межах демократичного режиму ліберального виміру у нетрадиційному для ідеології лібералізму значенні. Йдеться про феномен, прояв впливу культурних значень і цінностей на сферу політики та прийняття політичних рішень. Консервативні цінності та ідеали, так наполегливо відштовхувані теорією і практикою лібералізму, зорієнтовані на індивідуальні свободи, сьогодні знаходять своє місце у ліберально-демократичному дискурсі.

Спробуємо пояснити цей поворот, відомий нам за научними прикладами консервативної хвилі в сучасних ідеологіях ліберальних демократій. Як слушно зазначає один з найвідоміших італійських мислителів Норберто Боббіо, «демократія... отримувала вигоду перш за все від зіткнення ліберальних і демократичних віянь, коли це створило її перший прояв упродовж минулого сторіччя: політичні дискримінації внаслідок цього були поступово, але неунікнено зруйновано, а універсальне виборче право було встановлено. Сьогодні демократичну реакцію на неолібералізм центровано на вимозі, щоб участь у колективних рішеннях було поширено до змістів (*matters*) та сфер поза політичною сферою» [Bobbio, 2005: p. 89]. Тому варто говорити про вплив культурних змістів на інтенції громадської думки у сфері публічної комунікації. Ті самі культурні цінності та настрої — від переживання власної етнонаціональної приналежності до індивідуального сприйняття та відстоювання у соціальних мережах тих чи тих моральних оцінок та світоглядних позицій щодо різноманітних соціальних подій — відбиваються у налаштованостях та мотивації прийняття державних рішень представниками політичної сфери. Консервативні цінності, які є засадовими для культурних практик та нарацій, увіходять у політичну сферу через вільний доступ кожного до медіуму комунікації; вони сьогодні отримують масовий резонанс як ненасильницький тиск на формування та здійснення політики. Це може виглядати парадоксально для традиційного ліберального світогляду, втім, обмеження індивідуальних прав і свобод у вигляді необхідності зважати на колективні національно-культурні особливості різних спільнот у рамках єдиної політичної системи виникає в остаточному підсумку з того самого джерела суверенності персони, на якому ґрунтовані і лібералізм і сучасна демократія.

Проте простеження джерел та засад того, в який спосіб індивідуальне переживання власної культурної та персональної ідентичності набуває ефективного публічного та політичного значення, або, за визначенням Нансі, як у сьогоднішньому відкритому дискурсі зникають кордони між приватним та публічним, є темою окремої розвідки.

ДЖЕРЕЛА

- Кант, И. (1994). Критика практического разума. В И. Кант, *Сочинения: в 8-ми тт.* (т. 4). Москва: Чоро.
- Кант, И. (2004). *Критика практического разума*. Переклад Ігоря Бурковського. Київ: Юніверс.
- Agamben, G. (2015). *Stasis. Civic War as a Political Paradigm (Homo Sacer II, 2)*. Meridian. *Crossing Aesthetics*. [Ed. by Werner Hamacher. Translated by Nicholas Heron.] Stanford: Stanford University Press.
- Bobbio, N. (2005). *Liberalism and Democracy*. [Translated by Martin Ryle and Kate Soper.] London, New York: Verso.
- Nancy, J.-L. (2010). Finite and Infinite Democracy/ In *Democracy in What State?* [Gotglio Agamben, Alain Badiou, Daniel Densaïd, Wendy Brown, Jean-Luc Nancy, Jacques

- Ranciere, Kristin Ross, Slavoj Zizek. Translated from French by William McCuaig.] New York: Columbia University Press.
- Nancy, J.-L. (2012). *The Truth of Democracy*. [Translated by Pascale-Anne Brault and Michael Naas.] New York: Fodham University Press.
- Digital globalization: The new era of global flows* (2016). McKinsey Global Institute. Report. February 2016.
- Taylor, Ch. (2007). *A Secular Age*. Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University Press.

Одержано 15.12.19

REFERENCES

- Kant, I. (1994). Criticism of practical reason. In I. Kant, *Works: in 8 Vols.* (Vol. 4). Moscow: Choro.
- Kant, I. (2004). *Criticism of practical reason*. [Tr. by Igor Burkovsky.] Kyiv: Univers.
- Agamben, G. (2015). *Stasis. Civic War as a Political Paradigm (Homo Sacer II, 2). Meridian. Crossing Aesthetics*. [Ed. by Werner Hamacher. Translated by Nicholas Heron.] Stanford: Stanford University Press.
- Bobbio, N. (2005). *Liberalism and Democracy*. [Translated by Martin Ryle and Kate Soper.] London, New York: Verso.
- Nancy, J.-L. (2010). Finite and Infinite Democracy/ In *Democracy in What State?* [Gotgio Agamben, Alain Badiou, Daniel Densaïd, Wendy Brown, Jean-Luc Nancy, Jacques Ranciere, Kristin Ross, Slavoj Zizek. Translated from French by William McCuaig.] New York: Columbia University Press.
- Nancy, J.-L. (2012). *The Truth of Democracy*. [Translated by Pascale-Anne Brault and Michael Naas.] New York: Fodham University Press.
- Digital globalization: The new era of global flows* (2016). McKinsey Global Institute. Report. February 2016.
- Taylor, Ch. (2007). *A Secular Age*. Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University Press.

Received 15.12.19

Євген Бистрицький

ДЕМОКРАТІЯ І ПУБЛІЧНА СФЕРА

Теперішні доступні всім суспільні медія створюють нові можливості для колективних та індивідуальних голосів набувати масового резонансу, змінювати громадську думку та впливати на перебіг політики. Стаття поцілена на аналіз зв'язку між демократичною політикою і медіумом комунікації. Кольорові революції, особливо пережита в Україні, актуалізують питання взаємодії між публічною і політичною сферами в сьогоdnішньому контексті комунікації. Відстежуючи детальний аналіз модерного формування публічної сфери, здійснений Чарльзом Тейлором, автор зосереджується на впливі комунікації на спричинювані цим процеси демократизації. Він концентрується на таких аспектах аналізованої публічної сфери, як домінування раціональності в її формуванні, притаманні їй вимоги щодо нормативної підзвітності влади та її екстра-політичний статус. Ці ключові характеристики публічної сфери стосуються кожного як її потенційного легітимного учасника. Польовий досвід під час Революції Гідності дає автору змогу скоригувати бачення взаємин публічної сфери і політики. За цими спостереженнями їхня взаємодія є набагато тіснішою, ніж вважалося на піставі політичного досвіду модерну. Слід зазначити

також високий ступінь громадської емоційності порівняно з уявленою раціональністю публічного дискурсу в перебігу масових протестів проти несправедливості та ображання гідності, як і в разі голосування за нову політичну владу переважно на етичних та естетичних засадах. Це посилює залежність влади від повсякденного публічного відчуття її легітимності. Для відповіді на питання про нову ситуацію взаємопроникнення сфер громадськості та політики автор звертається до особливостей дискурсу, що їх єднає, і переглядає відносини між політикою і публічною сферою через питання, чи «все є політичним», висунуте Жан-Люком Нансі у статтях про демократію, натхненних «круглою датою» подій Травня'68 у Франції. Це вможливує застосування його вихідної демаркації двох вимірів демократії — як справедливого перерозподілу добробуту і як регулятивних ідеалів рівності та свободи — до нинішнього стану комунікації між політичною та публічною сферами. Звідси також можна стверджувати, що ідеали демократії, заторкуючи всіх і кожного, розширюють традиційні рамки сфери політичного, залучаючи до неї широкий спектр культурного досвіду людей. Автор пов'язує сьгоднішнє співіснування ліберальних і консервативних цінностей у ліберальних демократіях із настроями переживання своєї культурної ідентичності людиною. Цей висновок сприяє проясненню феномену під'йому хвилі консерватизму, характерної наразі для політики в сучасних демократіях.

Ключові слова: комунікація, публічна сфера, політика, демократія, культура, ідентичність

Yevhen Bystrytsky

DEMOCRACY AND PUBLIC DISCOURSE

Contemporary accessible social media create the newest condition that enables both collective and individual independent voices to resonate with many, changing public opinion and affecting politics. This article explores the connection between politics of democracy and current communication medium. Color revolutions, particularly the one experienced in Ukraine, raise an issue of the present day relation between public and political spheres in the new global communicative context. Following the detailed analysis of the modern formation of public sphere done by Charles Taylor the author concentrates on the influence of communication on democratization processes. Amongst others, he focuses on such principle features of the public sphere as domination of rationality in its formation, its claims for providing accountability norms for power, and particularly on its extra-political status. In its turn, these key characteristics of the sphere include everyone as its potential legitimate participant. The field experience gained during the Ukrainian Revolution of Dignity make it possible to correct the view on interrelations of politics and the public sphere. According to the latest observations their interrelation is much tighter than it was assumed from the prior modern experience. There also could be marked the high level of public emotional attitudes contrary to supposed rationality of the public discourse, i.e., the sentiments of protest against injustice, violated dignity; and moreover, the same holds true for the subsequent voting for a new political leadership, based mainly on ethical and esthetical grounds. The latter increases dependence of powers that be on the public's day-to-day feeling of their legitimacy. To elucidate the new state of interpenetration between two given spheres the author examines the issue of specificity of discourse that unites both. It is analyzed via revision of relations between politics and the public sphere through the question of whether “all is political” developed by Jean-Luc Nancy in his articles on democ-

racy inspired by the recent anniversary of May '68 events in France. It gives an opportunity to apply his initial demarcation of the two dimensions of democracy as just distribution of wealth and as regulative ideals of equality and freedom to the current state of communication between political and public spheres. It also allows to establish that it's precisely the democratic ideals, concerning each and every one, that expand the frameworks of the sphere of political beyond its traditional meaning through inclusion of a broad spectrum of people's cultural experiences. The author links current co-existence of liberal and conservative values within liberal democracies with people's modes of experiencing of their cultural identity. That conclusion gives the basis to clarify a phenomenon of rising conservatism inherent in today's politics.

Keywords: communication, public sphere, politics, democracy, culture, identity

Бистрицький, Євген — доктор філософських наук, провідний науковий співробітник відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

Bystrytsky, Yevhen — doctor of sciences in philosophy, professor, Department of Philosophy of Culture, Ethics and Aesthetics, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine.
